

İnsan ve Eylemleri Arasında Bir Dönüşüm Aralığı Olarak Niyet

Intention as A Transformation Range Between People and Their Actions

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Muhdi GÜNDÜZ

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü

Asst. Prof., Şırnak University, Faculty of Theology, Department of Philosophy & Religious Studies, Şırnak, Türkiye.

mehdi.g82@gmail.com

 0000-0003-0262-1989

Makale Bilgisi / Article Information

Geliş Tarihi / Received	Makale Türü / Article Type	Kabul Tarihi / Accepted	Yayın Tarihi / Published
21 Aralık / December 2021	Araştırma Makalesi / Research Article	03 Mart / March 2022	15 Mart / March 2022

Atıf Bilgisi / Cite as:

Gündüz, Muhammed Muhdi. "İnsan ve Eylemleri Arasında Bir Dönüşüm Aralığı Olarak Niyet", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Mart 2022), 308-327.

<http://doi.org/1051702/esoguifd.1039473>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esoguifd>

CC BY-NC 4.0 This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Etik Beyanı / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu, yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği ve bu araştırmanın desteklenmesi için herhangi bir dış fon almadıkları yazar tarafından beyan olunur / It is declared by the author that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study; that all the sources used have been properly cited; that no external funding was received in support of the research.

İnsan ve Eylemleri Arasında Bir Dönüşüm Aralığı Olarak Niyet

Öz ▶ İnsanlığın kadim meselelerinden olan özgür irade mevzusu yaşanan dönemin düşünce yapısına göre farklı şekillerde tartışılmaktadır. Her şeyin yaratıcısı olan Allah'ın karşısında eylemlerinden sorumlu bir varlık olan insanın özgürlüğü konusu, İslam düşünce geleneğinde mülahaza edildiği görülmektedir. Mezkûr gelenekte Allah'ın mutlak adil olduğundan yola çıkılarak insanlara zulmetmeyeceği, dolayısıyla insanların eylemler üzerinde tasarruflun olması gerektiği vurgulanmaktadır. Günümüzde ise sinir bilimindeki veriler ışığında insanın özgür irade konusunun farklı boyutta gündeme tekrar geldiği görülmektedir. Güncel bilimsel veriler eylem sürecinin bilinç dışındaki nöron faaliyetleri ile başladığından yola çıkarak insanın özgür irade sahibi olmasının bir yanılısamadan ibaret olabileceği iddia edilmektedir. Ancak her iki yaklaşımda kişi ve eylemleri arasında anlam kazanan niyet ile insanın eylem sürecinde aktif rol oynama imkânına sahip olduğu ifade edilmektedir. Niyet, özgür iradenin somutlaşmış hali olmakta olup niyet edebilme özelliği ile de insan eğitime açık bir varlık halini almaktadır. Buna uygun olarak çalışmada insanın niyet eden bir varlık olarak özgür irade sahibi olduğu dolayısıyla eğitilebilme özelliği kazandığı konusu ön plana çıkarılacaktır. Nihayetinde bu çalışmada niyetin İslam düşünce geleneğindeki sevk eden ve eyleme yönelme anlamlarının insanın eğitilmesine sağladığı imkânlar gündeme getirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Eğitim, İnsan, Özgür İrade, Sinir Bilimi, Niyet.

Intention as A Transformation Range Between People and Their Actions

Abstract ▶ The issue of free will, which is one of the ancient issues of humanity, is discussed in different ways according to the mentality of the period. It is seen that the subject of freedom of man, who is a being responsible for his actions before Allah, the creator of everything, is considered in the tradition of Islamic thought. In the aforementioned tradition, it is emphasized that Allah will not oppress people, based on the fact that he is absolutely just, and therefore people should be prudent over actions. Today, in the light of data in neuroscience, it is seen that the subject of human free will has come to the fore in a different dimension. Based on current scientific data that the action process begins with neuron activities in the unconscious, it is claimed that man's free will may be an illusion. However, in both approaches, it is stated that people have the opportunity to play an active role in the action process with the intention that gains meaning between the person and his actions. Intention is the embodiment of free will, and with the ability to intend, man becomes a being open to education. Accordingly, in the study, it will be emphasized that the human being as an intentional being has free will, thus gaining the ability to be educated. Ultimately, in this study, the possibilities that the meaning of intention in the tradition of Islamic thought, which leads to action and orientation to action, provides for the education of human beings are brought to the agenda.

Keywords: Religious Education, Education, Human, Free Will, Neuroscience, Intention.

Giriş

İnsanlığın kadim meselelerinden biri olan özgür irade konusu yaşanan dönemin şartlarına uygun olarak farklı yönleri ile tartışılmıştır. İlk çağlardan itibaren insan eylemlerinden sorumlu bir varlık olduğu kabul edilmekle birlikte doğa ve yaratıcı karşısındaki konumundan dolayı özgür irade sahibi olması mevzusu farklı şekillerde ele alınmıştır. Orta çağda özgür irade konusunun kişinin her şeyin yaratıcısı olan ve her şeyi bilen Mutlak Varlık karşısındaki konumu bağlamında tartışıldığı görülmektedir. Modern dönemle birlikte kişinin özgürlüğü konusu, içinde bulunduğu

topluma karşı konumu itibariyle gündeme gelirken günümüzde ise özgür irade mevzuu sinir bilimi alanında yapılan araştırmalar sonucunda beyindeki faaliyetler ile ilişkilendirilerek farklı bir boyut ile tekrar gündeme geldiği görülmektedir.

İnsana ilişkin neredeyse bütün söylemler ve faaliyetler onun özgür irade sahibi olduğu var sayımına dayanmaktadır.¹ Aslında insanın özgürlüğü bilinçli² bir varlık olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim bir robot her ne kadar insanları hayretler içerisinde bırakacak davranışlarda bulsun da nihayetinde bilinç yetisine sahip olmadığından insanlar da o robotun özgür olmadığı kanaati hâsıl olur.³ İnsan ancak bilinçli bir varlık olarak eğitime açık hale gelmektedir. Çünkü insan eğitim süreci ile orantılı olarak özgürlüğüne kaynaklık eden bilince tam anlamda sahip olabilmek için erişmektedir. İnsan ister eylemlerin yaratıcısı olarak gösterilen Mutlak Varlık isterse de beyninde gerçekleşen nöron süreçlerin neden olduğu varsayılan beyinsel faaliyetler ile eylemler arasında yer alan aralıkta bulunan niyeti ile özgür bir varlık olmaktadır. Bu aralık insanın özgür iradesinin gerçekleştiği alan olarak değerlendirilebilir ve bu da kendisinin eğitilmesine zemin hazırlamaktadır. Bunun için doğum öncesi ve sonrası insanın eğitim faaliyetlerinin tümü aslında kendisinde var olan bu özgür alanın bilinçli olarak etkili ve verimli kullanılmasına yönelik olduğu söylenebilir.

İslam düşüncesi bağlamında bakıldığında kişi ve eylemlerinin yaratıcısı olan Allah karşısında insana eylemlerinin sorumluluğunun yüklenmesi konusu ile ilişkili olarak özgür irade mevzuu tartışmalara konu edildiği görülmektedir. Farklı ekollere mensup İslam düşünürleri bir yandan her şeyin yaratıcısı olarak kabul ettikleri Mutlak Varlık'ın kişinin kendisi ve eylemlerinin yaratıcısı olduğuna dikkat çekerken diğer yandan da Allah'ın mutlak adil olduğu ilkesinden yola çıkarak kişinin eylemlerinden sorumlu olması için özgür irade sahibi olması gerektiğini vurgulamışlardır.⁴ Başka bir ifade ile onlar ilahi adalet açısından insanın teklife muhatap ve eylemlerinden sorumlu olabilmesi için zorunlu olarak özgür irade sahibi olması gerektiğini öne sürmüşlerdir. Nitekim mezkûr düşünce geleneğinde özgür irade sahibi olma özelliğinin insanı Mutlak varlık karşısında

¹ John R. Searle, *Freedom and Neurobiology Reflections on Free Will, Language and Political Power* (New York: Columbia University Press, 2007), 10-11.

² Bilinçlilik hali genel olarak çevrenin farkında olma ve kendisinin farkında olmak üzere üç anlamda kullanılmaktadır. Çevrenin farkında olma bütün canlılar için söz konusu iken kendisinin farkında olma ise üstün zihinsel faaliyetlerde bulunabilen canlılara özgüdür. Üçüncü anlamıyla bilinç ise, algıyla eylemi, algıladığımız olaylarla kendi yarattığımız olayları birleştirme anlamındadır. Bu çalışmada bilinçli kavramından aksi belirtilmediği müddetçe doğrudan kendi varlığını deneyimleyen, duyumsayan veya hisseden yani kendisinin bilincinde olmanın yanı sıra yaşantısını kendi kişisel bütünlüğünde anlamlı hale getirme kastedilmektedir.

³ John R. Searle, *Akıllar Beyinler ve Bilim* (İstanbul: Say Yayınları, 1996), 136-137.

⁴ Burada Cebriyye görüşüne mensup olan düşünürler istisna tutulması gerekmektedir. Bu ekole mensup olan düşünürler göre insanlar özgür irade sahibi olmadıkları halde bütün eylemlerinden sorumlu varlıklar olarak kabul edilmektedir.

muhataf kıldığı ve onu eylemlerinden sorumlu tuttuğu düşünceinin merkezi bir yer işgal ettiği görülmektedir. Böylece ontolojik olarak özgür kabul edilen insanın özgür ve eylemlerinden sorumlu olması gerektiği konuları teolojik açıdan da temellendirilmeye çalışılmıştır.

Günümüzde sinir bilimindeki veriler ışığında ise insanın özgür irade sahibi olmadığı bütün kararlarının dolayısıyla eylemlerinin beyindeki nöron faaliyetlerinin sonucu olduğu bunun için özgür irade sahibi olması duygusunun bir yanılısamadan ibaret olduğu ileri sürülmektedir. Ontolojik olarak özgür irade sahibi olarak kabul edilen insanın özgürlüğü mevzuu bilimsel veriler çerçevesinde yeniden tartışılmaya açılmaktadır. Hatta insanın tercihleri sonucunda gerçekleştirdiği eylemlerinin doğada yer alan bir hayvanın eylemlerinden farklı olmadığı ifade edilmektedir. Böylece insanın fiziksel ve biyolojik yapısı üzerinden yola çıkarak özgür irade konusu aleyhine sonuçlanması muhtemel bir şekilde yeniden işlenmektedir. Dolayısıyla insan bir yandan Mutlak Varlık'ın diğer yandan ise kendi biyolojik yapısının arasında sıkışıp kalmaktadır. Bunun doğal sonucu olarak insanın eğitilebilirliği bir yandan Mutlak Varlık'ın iradesine bağlı olmakta diğer yandan da kendi biyolojik yapısına indirgenmektedir. Özellikle ikinci bakış açısıyla insanın eğitime konu olması da bir canlı varlık olarak diğer biyolojik varlıklardan farklı olmadığı söylenebilir.

Özgür irade meselesi dolaylı olarak insanın eğitime açık olmasını farklı şekillerde etkilemektedir. Çünkü insan eğitimi ile ilgili bütün süreçler göz önünde bulundurulduğunda insanın özgür irade sahibi bir varlık olduğu varsayımı kaçınılmaz şekilde karşımıza çıkmaktadır. Böylece insan bir yandan eğitim sürecinin hem öznesi hem de nesnesi konumunda yer almaktadır. Ayrıca ontolojik olarak özgür irade sahibi olan ve olmayan bir varlığın eğitilebilirliğinin mahiyeti farklılık göstereceğinden sorgulanma ihtiyacını doğurur. İnsan özgür irade sahibi bir varlık olarak kabul edildiğinde eğitim kişinin bilgiyi kendisine mal etme süreci olarak anlaşılabilirken özgür irade sahibi olmayan varlığının eğitimi ise bir koşullanma süreci olarak anlaşılmasına zemin hazırlayacağı söylenebilir. Hem eğitim-öğretim sürecinin hem de bu sürece konu olan bilginin bizzat kendisinin de değişiklik gösterebileceğini söylemek pekâlâ olasıdır. O halde insanın özgür irade sahibi bir varlık olması meselesi insanın eğitime konu edilmesi açısından oldukça önem arz etmektedir.

İnsanın ontolojik olarak eğitime açık olarak kabul edilmesinin arka planında yapısı gereği bulunduğu çevrenin etkisine açık olmasının yanı sıra eylemlerini özgür iradeyle gerçekleştirmesi varsayımı önemli rol oynamaktadır. Öyle ki bu özelliğinin gereği olarak insan, ahlaki bir özne olarak kabul edilmekte ve eylemlerinden sorumlu tutulmaktadır. Başka bir ifadeyle insan bu özellikleri en azından İbrâhimi gelenekten gelen dini yorumlara göre başta yaratıcısı olmak üzere kendisi dışındaki insanlar, toplum ve yasalar karşısında sorumlu bir varlık özelliğini kazanmaktadır. İnsanın bu temel özellikleri yani eğitime açık olması ve özgür irade sahibi olması dinlerin başlangıç ilkeleri olarak kabul edilmektedir. Bu özelliklerinden dolayı insanlar dinler tarafından muhatap kabul edilmekte ve onların varoluşlarına uygun olarak eğitilmeleri istenmektedir.

Bu çalışmada özgür irade sahibi olarak kabul edilen insanın niyet eden bir varlık olduğu görüşü savunulacaktır. Bununla ilişkili şekilde niyet eden bir varlık konumundaki kişinin, ihtiyacının farkında olan, bilinçli yapısıyla belirli bir şeye yönelen ve değişimi azmeden olarak anlaşılabilmesi görüşü temellendirilmeye çalışılacaktır. Bunun için öncelikle günümüzde insanın eylemde bulunma özgürlüğü meselesi sinir biliminin verileri çerçevesinde ele alınacaktır. Sonraki başlıkta İslam düşüncesinde yaratıcı karşısında insanın eylemde bulunma özgürlüğünü farklı boyutları ile tartışan Mutezile, Eşarilik ve Maturidilik kelimeleri çerçevesinde işlenecektir. Son başlıkta ise niyet eden bir varlık olma bakımından insanın eğitime açık olan yönleri konu edilecektir. Böylece niyetin, kendisini ve niyet sahibi kişilerin Mutlak Varlık arasında bir aralık olarak ele alınabileceği gibi nöron faaliyetlerine başlangıç teşkil eden beyinsel faaliyetler ve eyleme karar verme arasında bir aralık olarak anlaşılabilmesi vurgulanacaktır. Böylece insanın niyetiyle eğitime açık bir varlık olduğu hususu belirginleştirilecektir.

1. Sinir Biliminde Niyet Eden Bir Varlık Olarak İnsan

İnsanın özgürlüğü mevzuu nöroloji alanında yapılan deneyler bağlamında yeniden tartışmaya açıldığı görülmektedir. Bu tartışmaların odak noktasını ampirik çalışmaların sonuçları oluşturmaktadır. Yapılan çalışmalarda eylem sürecinin zamansal olarak beyinsel faaliyetlerle başladığı, bunu bilinçli irade deneyiminin takip ettiği ve son olarak eylemin gerçekleştiği şeklinde bir sıralama söz konusudur.⁵ Çalışmalar sonucunda eyleme hazırlık sürecindeki beyinsel faaliyetlerinde insanın herhangi bir tasarrufunun olmadığı ileri sürülmüştür. Ancak beyinsel faaliyetlerin eyleme dönüşme sürecinin nispeten kişinin müdahalesine açık olabileceği bunun da nöron faaliyetleri ile eylem arasında yer alan aralıkta anlam bulan niyet sayesinde mümkün olduğu gözükmektedir.

Özgür irade ve nörobilim arasındaki çarpıcı ilişkiyi Libet Deneyi⁶ adıyla bilinen araştırma açıkça ortaya koymaktadır. Bu deneyi yüzeysel bir halde şöyle özetlememiz mümkündür. Mezkûr deneyde beyin çizgesi (EEG) cihazı kayıt yapmaya başlamasıyla deneye kadrandaki siyah noktanın herhangi bir sayının üzerine geldiği bir anda hiç beklemeden düğmeye basması ve söz konusu sayıyı zihninde tutması istendi. Elektromiyografi (EMG) cihazından düğmeye bastığı an, kadrandan da düğmeye basmaya karar verdiği ana ait değerler elde edildi. Saat benzeri kadrandan elde edilen sonuçlar deneyin bildirmesine bağlı olduğundan dolayı subjektiftir ve ölçümü mümkün değildir. Bunu aşabilmek için deney birkaç defa tekrar edildi. Yapılan ölçümler sonucunda -beklenildiği gibi- deneyin düğmeye basmaya karar verdiği an ile eylemi gerçekleştirmesi arasında ortalama 200

⁵ Daniel M. Wegner, *The Illusion of Conscious Will* (London: The MIT Press, 2002), 55.

⁶ Libet deneyinin sinir bilime ilişkin bir keşif olduğundan yola çıkarak özgür irade konusunda referans olamayacağı iddia eden çalışmalar da vardır. Bu çalışmada bu tür konulara değinilmeyecektir. Konuya ilişkin tartışmalar için bkz. Hans Radder - Gerben Meynen, "Does the Brain "Initiate" Freely Willed Processes? A Philosophy of Science Critique of Libet-type Experiments and Their Interpretation", *Theory & Psychology* 23/1 (2012): 17.

milisaniye farkın olduğu tespit edildi. Ancak denek düğmeye basmaya karar verdiği andan yaklaşık 350 milisaniye önce beyinde elektriksel bir aktivitenin tespit edilmesi tartışmaların ortaya çıkmasına neden oldu. Çünkü deneğin deneyden bilinçli olarak haberdar olduğu süre 200 milisaniyelik olup, 350 milisaniyelik süreden bilinçli olarak haberdar değildir. Deneyden elde edilen sonuca göre bilinçli bir eylemin gerçekleştirilebilmesi için beyin önce bilinçsiz bir karar almaktadır ve bunun bilince aktarılması yaklaşık 350 milisaniye sürmektedir. Bilince aktarılan bu kararların eyleme dönüşmesi ise yaklaşık olarak 200 milisaniyelik bir zaman diliminde gerçekleşmektedir. Elde edilen sonuçlara dayanarak Libet eylemlerin bilinçsiz sinir aktivitelerle oluştuğunu, bilincin beynin söz konusu aktiviteler sonucu meydana geldiğini böylece bilincin beyinde eylemin ortaya çıkmasına sebep olmadığını ileri sürmüştür.⁷ Görüldüğü üzere eylemler, öznel deneyiminin aksine bilinçsiz beyinsel süreç olarak başlamaktadır.

Libet deneyinin benzeri olarak gelişmiş teknoloji araçları kullanılarak yapılan birçok çalışmada rakamlar farklılaşmakla birlikte benzer sonuçların ortaya çıktığı görülmektedir. Örneğin Haynes ve arkadaşlarının fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (fMRI) cihazı gibi modern teknikler kullanarak yaptıkları araştırmada denekler, her ne kadar eylemi gerçekleştirmeden yaklaşık bir saniye önce bilinçli olarak karar verdilseler de takriben yedi saniye önce beyinde meydana gelen nöron faaliyetlerinden yola çıkarak önceden karar verildiği ileri sürüldü.⁸ Bunun sonucunda belirli motor alanlarında meydana gelen hazırlık aktivitelerin eylemi ateşlediği ve bunun da kişide eylemlerinde özgür irade sahibiymiş gibi bir hissin oluşmasına neden olduğu dolayısıyla özgür iradenin bir yanılısamadan ibaret olduğu öne sürüldü.⁹

Bilinçsizce başlatılan eylemlerin süreç içerisinde kişinin tasarrufuna açık olup olmadığı konusunun tartışıldığı görülmektedir. Bazı düşünürler yapılan deneylerden yola çıkarak eylem sürecinde kişinin herhangi bir tasarrufunun söz konusu olamayacağını dolayısıyla özgür iradenin beyin tarafından üretilen yanıltıcı bir his olduğunu belirtmişleridir.¹⁰ Ancak Libet yukarıda belirtilen deneyin sonuçlarından bahsederken eylem sürecinin kişinin müdahalesine açık olduğunu ifade etmiştir. Ona göre her ne kadar denekler bilinçsiz bir halde eyleme karar kıldysalar da bilinçli karar verme anı ile bilinçli olarak eylemi gerçekleştirme başlangıcı arasında var olan yaklaşık 200

⁷ Benjamin Libet v.dğr., “Time of Conscious Intention to Act in Relation to Onset of Cerebral Activity (readinesspotential). The Unconscious Initiation of a Freely Voluntary Act”, *Brain* 106/3 (1983): 640; Seyithan Can - Sabahaddin Kılıç, “Nöroteolojik Açıdan Kesb Nazariyesi (Benjamin Libet Deneyi Çerçevesinde)”, *Kader* 17/2 (2019): 390.

⁸ John Haynes v.dğr., “Tracking the Unconscious Generation of Free Decisions Using Ultra-High Field fMRI”, *Plosone* 6/6 (2011): 1-13; Wegner, *The Illusion of Conscious Will* 46-50.

⁹ Wegner, *The Illusion of Conscious Will* 50; Can - Kılıç, “Nöroteolojik Açıdan Kesb Nazariyesi”: 391.

¹⁰ Bruce Hood, *Benlik Yanılısaması* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2019), 149; Sabahaddin Kılıç, *Ehl-i Sünnet Kelâmında İrâde Kavramının Nöroteoloji Bağlamında İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Siirt Üniversitesi, 2020), 71-72.

milisaniyelik süre içinde bilinçli olarak veto edebildiklerini belirtmiştir.¹¹ Başka bir ifadeyle bilinçsiz olarak başlayan eylemler kişi tarafından bilinçli olarak direnç gösterilerek ortadan kaldırılabilmektedir.¹² Ayrıca beyin tarafından bilinçsizce başlatılan süreç kaslara bilinçli olarak verilen emirler ile nihayete ermektedir. Nitekim yapılan araştırmalarda kişinin başlatılan eylemi reddedebilmesinin yanı sıra eylemin gerçekleşmesini sağlayan hareketleri değiştirme imkânına sahip olduğu ortaya konulmuştur.¹³ Görüldüğü gibi sinirsel aktiviteler ile başlayan eylem süreci dış etkilere açık bir hal almaktadır. Bu da beyinde nöron aktiviteler olarak bilinçsiz başlayan eylem süreci ile eylemi gerçekleştirme arasında bir aralığın olduğunu göstermektedir. Kişinin niyetini oluşturan bu aralık bilinçli eylemlerin gerçekleşmesine imkân sağlamaktadır. Ayrıca bu aralık kişinin eylemleri kendisinin gerçekleştirdiği deneyimini oluşturmanın¹⁴ yanı sıra ona istediği eylemi tercih etme imkânını da sağlamaktadır. İşte bu aralık yani niyet insanın müdahalesine açık olduğundan dolayı bir yandan kişinin eylemlerinden sorumlu olmasına diğer yandan da eğitilmesine imkân sağladığı söylenebilir.

Bunların yanı sıra bilinçli eylem sürecine bakıldığında her ne kadar öznel deneyimden yoksun beyinsel faaliyetler olarak başlasa da eylem haline gelip gelmemesi, eylemin gerçekleşeceği zaman veya hangi hareketlerle gerçekleştirileceği konusunun niyet vasıtası ile kişinin kontrolünde olduğu görülmektedir. Böylece kişi niyet ile hem çevresini kontrol etme hem de eylemin gerçekleştirilmesini sağlayan hareketleri tahmin etme imkânına sahip olmaktadır.¹⁵ Niyet bu özelliği ile kişiye eylemin gerçekleşmesi için ihtiyaç duyulan hareketleri konusunda tasarruf hakkı tanımaktadır. Ayrıca niyet, her eylemin biricik olmasının yanı sıra kişiye özel bir tecrübe olmasına zemin hazırlamaktadır. Buna göre niyet bilinçsiz olarak başlatılan bir eylemi kontrol etme aracının yanı sıra eylemlerin kendisine ait olduğu hissini taşımasında doğrudan rol oynamaktadır. Bu da kişiyi hem niyet eden olarak hem de niyet edilene ilişkin eğitime açık hale getirmektedir.

2. İslam Düşüncesinde Niyet Eden Bir Varlık Olarak İnsan

Müslüman düşünürler özgür irade problemini her şeyi yaratan Mutlak Yaratıcı karşısında insanların eylemlerdeki rolü bağlamında tartışmışlardır. Bir yandan her şeyin failinin Allah olması durumunda insanın sorumluluğu, insanın sorumlu olması durumunda Allah'ın her şeyi

¹¹ Susan Blackmore, *Bilinç Çok Kısa Bir Başlangıç* (İstanbul: İKÜ Yayınevi, 2018), 105-106; Can - Kılıç, "Nöroteolojik Açıdan Kesb Nazariyesi": 390.

¹² Hakwan C. Lau v.dğr., "On Measuring the Perceived Onsets of Spontaneous Actions", *The Journal of Neuroscience* 26/27 (2006): 7270.

¹³ Kılıç, *Ehl-i Sünnet Kelâmında İrâde Kavramının Nöroteoloji Bağlamında İncelenmesi*, 72-73; Matthias Schultze-Kraft v.dğr., "The Point of No Return in Vetoing Self-initiated Movements", *Proceedings of the National Academy of Sciences* 113/4 (2016): 1084.

¹⁴ Searle, *Freedom and Neurobiology* 42-43, 46; Wegner, *The Illusion of Conscious Will* 63.

¹⁵ Kılıç, *Ehl-i Sünnet Kelâmında İrâde Kavramının Nöroteoloji Bağlamında İncelenmesi*, 64.

yaratmasının izahı problemi ile yüzleşmişlerdir. Ayrıca Allah'ın adil olduğundan yola çıkılarak insanın eylemlerinden sorumlu bir varlık olabilmesi için eylemlerde tasarrufunun olması gerektiğine de dikkat çekmişlerdir. Bunun yanında her şey gibi eylemlerin de yaratıcısının Allah olduğunu vurgulamışlardır. Her şeyi yaratan Mutlak Allah'ın adil olmasının zorunluluğu ile eylemlerinden sorumlu olabilmek için eylemde tasarruf etmesi gereken insan arasında var olan gerilim İslam düşüncesinde farklı eylem teorilerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim İslam düşüncesinde yer alan kelam ekollerinin her birinin farklı şekilde geliştirdikleri eylem teorilerine bakıldığında nihayetinde kişinin Allah tarafından yaratılan eylemlerin sorumluluğunu kendisi eylem sürecinde aktif rol oynayarak üstlendiği görülmektedir. Kişinin eylem sürecinde bir özne olarak aktif rol üstlenmesine niyet edebilme özelliği olanak sağlamaktadır.

Mu'tezile'ye göre insanın eylemlerinden sorumlu olabilmesi için eylemde bulunma özgürlüğüne sahip olması gerekmektedir. Bunun için de bir zorunluluk olarak insanın kendi iradesini dilediği yönde kullanma hakkına sahip olması lazımdır. Eylem özgürlüğünden insanın tercih edebilme hakkına ve tercihlerini gerçekleştirme kudretine sahip olması anlaşılmaktadır. Bu da kişiye eylemi gerçekleştirme imkânı vermektedir. Buna göre ontolojik olarak insan özgür irade ve eylemlerde tasarruf hakkına sahip olmaktadır.¹⁶ Görüldüğü gibi kişi bu özellikleriyle göreceli olarak Allah karşısında eylemde bulunabilme özerkliği edinebilmektedir.

Mu'tezile'ye göre iradenin kaynağı şehvetlerden ziyade kişiyi eyleme sevk eden onun eylemden edineceği fayda veya kendisini zarardan koruyacağına dair bilgisidir. Buna göre irade, irade edilenden önce bir şeye eğilim anında ortaya çıkan, istenildiği gibi yönlendirilebilen bir kapasite olmaktadır. Allah tarafından kendisine eylem öncesi çoklu olarak verilen imkân ile O'nun tarafından yaratılan eylemin kendisi arasında bir aralık yer almaktadır.¹⁷ Kişi bu aralık ile ontolojik olarak eylem öncesi sahip olduğu çoklu imkânı amacına uygun olarak belirli bir eyleme yönelerek onu diğerlerine karşı öne çıkarmaktadır.¹⁸ Böylece amaç öncesi eşit mesafede olduğu eylemlerden birine yönelerek onu diğerlerine karşı öncelikli hale getirmiş olur. Eylem sürecindeki bu irade yani kişinin eylem öncesi sahip olunan çoklu imkânın teke indirilme süreci niyet ile mümkün hale gelmektedir. Mu'tezile ekolü açısından niyet kişinin eylem öncesi veya sürecinde sahip olduğu çoklu imkânı bilinçli olarak belirli bir eyleme yönelerek teke indirme iradesi anlamına geldiği söylenebilir. Böylece kişi niyet ile eylemin sorumluluğunu üstlenmiş olmaktadır.¹⁹

Eş'ariyye ekolüne mensup düşünürler her şeyin Allah tarafından yaratıldığından (el-Kassas

¹⁶ Şerafeddin Gölcük, *Kelâm Açısından İnsan ve Fiilleri* (İstanbul: Kayhan Yayınları, 1979), 126.

¹⁷ Abdülcebbar Kâdî, *el-Muğni fi ebvâbi't-tevhid ve'l-adl: an-nazar ve'l-ma'ârif* (Kahire: ed-Darü'l-Mısriyye, 1963), 8: 155, 9: 115.

¹⁸ Abdulhamit Sinanoğlu, *Mutezile Düşüncesinde İnsan Hürriyeti* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2000), 90.

¹⁹ Muhammed Muhdi Gündüz, *Niyet Kavramının Din Eğitimi Açısından İncelenmesi (Gazzâlî Örneği)* (Mardin: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2019), 102.

28/26) yola çıkararak eylemlerin de buna dâhil olduğunu ifade etmişlerdir. Onlara göre Allah mutlak adalet sahibi olduğundan insanın tasarrufunda olmayan şeylerden insanı sorumlu tutmaz. Bunun için insanın bilinçli olarak gerçekleştirdiği eylemlerde tasarrufta bulunması gerekmektedir. İnsanın eylemlerdeki tasarrufunu da kesb teorisi ile açıklamışlardır. Cürcânî'nin "fayda elde etmek yahut zararı önlemek istikametindeki eylem"²⁰ olarak nitelendirdiği kesb kişinin eylemlerindeki bilinçlilik hali anlamına gelmektedir. Buna göre kesb, kişi ve onun eylemleri arasındaki bağı kurarak onun kuvvetini Allah'ın takdirine yaklaştırma fonksiyonu olarak nitelendirilebilir.

Kişinin eylemi gerçekleştirebilmesi için eylem öncesi ve eylemle birlikte fiili kesb edebilecek güce sahip olması gerektiğini vurgulayan Eş'ariyye ekolüne göre kişiye bu gücü veren Allah'ın kendisidir.²¹ Kişiye bu güç verilmediği takdirde eylemi gerçekleştirmenin imkânsız olacağı vurgulanmıştır. Buna göre kesb, Allah tarafından yaratılan fakat seçme yönüyle kişinin tasarrufunda bulunan eylem özelliğine sahip olmaktadır. Kişi eylem sürecine Allah tarafından yaratılanı özgür iradesi ile seçerek katılmaktadır.²² O halde Allah tarafından yaratılan ile eylemin kendisini tercih etme arasında bir aralık bulunduğu söylenebilir. Bu aralık kişinin eylemlerini özgür olarak tercih etmesine imkân tanımaktadır. Kişinin eylemi tercih etmesi ise niyet ile mümkün olmaktadır. Her ne kadar irade sahibi olan şahsın belirlenmiş olanlar üzerinde doğrudan etkisi bulunmasa da eyleme niyet ederek eylemi kendisine mal etmektedir. Böylece kişi isteyerek katıldığı eylemin sorumluluğunu üstlenmiş olmaktadır. Niyet edebilme özelliği, kişinin kendi isteği ile Allah tarafından yaratılmış olan eylemi tercih ederek kendisine mal etmesine imkân sağladığı görülmektedir.

Matüridiler, Allah'ın hiçbir şekilde zulmetmeyeceği ilkesinden hareketle insanın eylemlerinden sorumlu olabilmesi için eyleme ilişkin tasarruf sahibi olması gerektiğini belirtmişlerdir. Onlar Allah tarafından yaratılan eylemlerden kişinin nasıl sorumlu olabileceği problemi ile uğraşmışlardır. Eylem sürecinin bütün yönleri Allah'a ait olması durumunda insanın sorumluluğunu temellendirmek mümkün olmazken, eylem bütün yönleri ile insana ait olması durumunda Allah'ın yanında başka yaratıcılar da kabul edilmiş sayılır.²³ Bunun için eylem sürecinin her aşaması Allah tarafından yaratılmakla birlikte kişi yaratılan eylem ile eylemin arasındaki aralıkta müdahil olarak eylemin sorumluluğunu üstlenmektedir.

Her şey gibi eylemlerin de Allah tarafından yaratıldığını vurgulayan Matüridiler, kişinin eylemlere bilinçli olarak yönelip onların sorumluluğunu üstlendiğini savunmuşlardır. Bu ekol

²⁰ Seyyid Şerif el-Cürcânî, *et-Tâ'rîfât* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 184.

²¹ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed Basrî Bâkîllânî, *Temhidü'l-evâ'il ve telhîsü'd-delâil* (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiye, 1986), 325.

²² Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail Eş'ari, *el-Lüma' fi'r-red 'ala ehli'z-zeyg ve'l-bida'* (Kahire: el-Hey'etü'l-Amme li-Şuuni'l-Matbaai el-Emriyye, 1975), 97.

²³ Hüseyin Aydın, "Eş'arî'nin İrade, Kesb ve Yaratma Teorisi", *İslâmî İlimler Dergisi* 5/2 (2011): 19-20.

mensuplarına göre eylem öncesi kişi Allah'ın kendisine verdiği imkân hali olarak nitelendirilen kudrete sahiptir. Onlara göre kudret eylemin gerçekleşmesine imkân sağlayan sebeplerin uygun olması ve vasıtaların sağlıklı olmasını içermektedir.²⁴ Kişi bilinçli olarak eyleme yönelerek Allah'tan eylemin gerçekleşmesini talep etmekte ve eylem Allah tarafından yaratılarak gerçekleşmektedir. Böylece özgür irade ile tercih edilenler Allah tarafından yaratılarak eyleme dönüşmektedir. Görüldüğü gibi imkân halindeki kudret kişinin eyleme yönelmesi ile varlık sahasına çıkmaktadır. O halde yaratılan eylem ile eylemin gerçekleşerek kişiye mal olması arasında bir aralık bulunmaktadır. Bu da kişinin eylem üzerinde nispeten tasarrufta bulunmasına imkân sağlamaktadır.

Matüridiler, kişinin bilinçli eylemlerinin temelinde ona ilişkin arzu ve istek neticesinde bir talep yer aldığını ifade ederek, eylem sürecini beşerî düzeyde ele almışlardır.²⁵ Onlara göre kişi özgür iradesi ile var olan seçeneklerden birine kararlı bir şekilde yönelerek eylemin gerçekleşmesini talep etmektedir. Bu kararlılık sonucu Allah tarafından yaratılan eylem kişiye mal olmaktadır. Eyleme ilişkin bilinç eylemin sorumluluğunun insana ait olduğunu göstermektedir. Böylece eylemden doğan tüm sorumluluklar kişinin kendisine yüklenmiş olmaktadır. Nitekim onlara göre eylemin sonuçlarından bağımsız olarak kişiyi eylemlerinden sorumlu tutan kesin kararlılık anlamındaki irade hali olan niyettir.²⁶ Buna göre niyet edebilme özelliği, kişinin bilinçli bir şekilde var olan seçeneklerden birini kararlı olarak talep etmesine imkân sağlamaktadır.

Görüldüğü gibi İslam düşünürleri her şeyi Allah'ın yarattığı ilkesini esas kabul etmekle birlikte insanın eylemlerinden sorumlu olabilmesi için eylemler üzerinde tasarrufunun olması gerektiğine de dikkat çekmişlerdir. Kişi Allah'ın eylemi yaratmasını talep ederek eylem sürecine gönüllü olarak katılmaktadır. Onlara göre yaratılan eylem/eylemler ile eylemin kişiye mal edilmesi arasında bulunan aralık kişinin eylem üzerinde tasarrufta bulunmasına imkân tanımaktadır. Bu aralıkta anlam bulan niyet, özgür iradenin somutlaşmış hali olmaktadır. Kişi niyet ile potansiyel olarak sahip olduğu iradeyi tikel hadiselerde kullanma imkânı elde etmektedir. İnsan niyet edebilme vasfıyla dış gerçekliği Allah tarafından yaratılan eylemleri kendisine yükleyerek ona bir nitelik kazandırmaktadır.²⁷ Buna göre irade özgürlüğü eylemde bulunma imkânı sağlayan niyet ile mümkün hale gelebilmektedir. O halde özgür iradesinin somutlaşmış hali olan niyet insanın eğitilmesine imkân sağlamaktadır.

3. Niyet Eden Bir Varlık Olarak İnsanın Eğitilebilirliği

İnsan biyo-kültür ve sosyal varlık olma vasfına özgür irade ile sahip olabilmektedir. Özgür irade

²⁴ Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* (Beyrut: Dârü'l-Maşrık, 1982), 256.

²⁵ Ebü'l-Muîn en-Neseî, *Tebîrâtü'l-edille fî usulî'd-din*, thk. Muhammed Enver Hamid İsa (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türas, 2011), 382.

²⁶ Salih Aydın, *Niyet Felsefesi* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), 94; Gündüz, *Niyet Kavramının* 112.

²⁷ Aydın, *Niyet Felsefesi* 122.

ise yaratılan eylem ile kişinin eylemi dilemesi arasında veya beyinsel faaliyetler ile eylem arasında yer alan aralıkta anlam bulan niyet ile pratik hayata yansımaktadır. Kişi niyet sayesinde ister Allah tarafından yaratıldığı belirtilen eylemi isterse de bilinçdışı olarak başlatılan eylem sürecine müdahil olarak eylemin sorumluluğunu üstlenmektedir. İnsan niyet edebilme özelliği sayesinde eğitime açık bir varlık haline gelebilmektedir. Bunun için insanın eğitime dair bütün faaliyetler bir yönüyle niyete ilişkin olmaktadır.

Niyet sayesinde insan eylemler üzerinde tasarrufta bulunma imkânına kavuşmaktadır. Bu durum da insana arzulan eylemleri tercih ederek kendini gerçekleştirme olanağı sağlamaktadır. Buna göre niyet insana yapabileceği ve olabileceği imkânını vermektedir. Bu imkânın sınırlılıklarını ve gücünü belirleyen ise eğitimidir. O halde eğitim insana tasarrufta bulunabileceği eyleme ilişkin bilinç sağlayarak onun eylemin sorumluluğunu üstlenmesinde rol oynamaktadır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi sinir bilimleri açısından niyet, bilinçdışı olarak başlayan eylem sürecini kontrol etme işlevini görmektedir. Bilinçdışı olarak başlayan eyleme dayanma, kişinin arzularına göre onu yönlendirme ve eylemin gerçekleşmesi için hangi kas hareketlerinin tercih edilmesine dair bilincin tümü eğitim faaliyetleri yoluyla zenginleşmektedir. Kişi eğitim sayesinde bir yandan bilinçdışını zenginleştirerek onu arzu edilen eylemleri başlatmak için hazırlatırken diğer yandan da eylemin gerçekleşmesini sağlayan kas hareketlerine ilişkin bilgi kazanmaktadır. Böylece eğitim kişinin niyetini farklı şekilde kullanmasına zemin hazırlamaktadır. Ayrıca eğitim, insanın yaşam süresi boyunca “nasıl yaşamalıyım” sorusuna tatmin edici cevaplar üretmede önemli bir araçtır. Bununla ilişkili olarak eğitim, kişinin istediği yaşam biçimine sahip olabilmesi için kendisine gerekli öğrenmeleri sağlamaktadır.²⁸ Bu anlamda bakıldığında eğitim, bilinçli bir tercihte bulunma ve söz konusu tercihe uygun olarak eylemleri gerçekleştirme süreci anlamına gelen niyetin gerçekleşmesine önemli derecede katkıda bulunacağı söylenebilir. Görüldüğü gibi niyet ile eğitim arasında karşılıklı bir etkileşim vardır. İnsan niyet ile eğitime açık bir varlık halini alırken, eğitim de kişinin niyetlerini farklı şekillerde kullanmasına imkân sağlayarak anlamlı bir yaşantı sürdürmesine olumlu yönde katkıda bulunmaktadır.

Eğitimin niyetlerin zenginleşmesine olan katkısı bilinmektedir.²⁹ Nitekim eğitime ilişkin yapılan tanımlara bakıldığında eğitimin nihayetinde bir bilinçlenme veya bilinçlendirme faaliyeti olduğu görülmektedir. Ayrıca eğitim hedef kitlesini yaşamı boyunca bulunacağı tercihlerde bilinçlendirmenin yanı sıra onların tercihlerini çoğaltmayı gaye edinmektedir. Niyetin insanın eğitimine imkân sağlaması alanının belirginleşmesinde İslam düşünce geleneği bir imkân olarak

²⁸ Nuray Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya*, 15. Baskı (Ankara: Pegem Akademi, 2009), xii.

²⁹ Bkz. Gündüz, *Niyet Kavramının* 192-251. Muhammed Muhdi Gündüz, “Gazzâlî’ye Göre Niyet Eğitiminin Mahiyeti”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/22 (2019); Muhammed Muhdi Gündüz, “Niyet Kavramı ve Din Eğitimi Açısından Anlam Katmanları”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2019).

değerlendirilebilir. Söz konusu geleneğe bakıldığında “Niyet Hadisi” olarak meşhur olan hadis etrafında bir niyet anlayışının oluştuğu görülmektedir. Mezkûr gelenekte niyetin bilinçli eylemle olan ilişkisinden yola çıkarak gaye ve yönelme anlamlarının ön plana çıkarıldığı müşahede edilmektedir. Bunlardan ilki eylemi gerçekleştirmeye sevk eden saik veya saiklerin neler olduğu sorusan yanıt olurken, diğeri de kişinin eylemlerinden ahlaki açıdan sorumlu olmasına imkân sağlamaktadır.³⁰ Aslında niyet yapısı gereği en azından bir amaca ulaşma gayesiyle eylemleri tercih etme manalarını ihtiva ettiğinden olduğundan dolayı, niyetin gaye ve eyleme yönelme anlam katmanlarına sahip olduğu söylenebilir.³¹ Dolayısıyla niyetin söz konusu iki anlam katmanı insanın eğitilmesine sağladığı imkân açısından da değerlendirilebilir. Buna göre niyetin gaye belirleme ve eylemlere yönelme konusunda insanın eğitilmesine olanak tanıdığı söylenebilir.

3.1. Gaye Belirleme Açısından İnsanın Eğitilebilirliği

İnsan, farkında olarak veya olmayarak, bütün eylemlerini belirli amaçlara ulaşmak için gerçekleştirmektedir. Çünkü o, amaçları tasavvur eden ve onlara ulaşmak için sürekli planlar yapan aktif bir varlıktır. Ancak insan sonsuz amaçlarına ulaşma imkânına sahip olmadığından onları değerleri nispetinde belirli bir sıraya göre düzenlemektedir.³² Ayrıca kişi, olayların akışına aktif katılarak kendisini amaçlarına ulaştırarak araçları bilinçli olarak tercih etmektedirler.³³ Bu süreç insan davranışlarını basit bir etki-tepki, uyarıcı davranış nedenselliğinden farklı olarak belirli amaçlara ulaşmayı hedefleyen bilinçli eylemlere dönüştürmektedir. Bu da insana özgür bir varlık olma, belirli bir gaye edinme imkânını sağlayan niyet ile mümkün olabilmektedir.

Niyet sayesinde insan yüksek değerler tarafından belirlenen ve ömür boyu değişmeyen uzun vadeli ve araç değerlerle belirlenen ve günlük yaşamda değişkenlik gösterebilen kısa vadeli amaçlar edinebilmektedir.³⁴ Kişinin hem değerlere sahip olabilmesi hem de değerlerle ilişkili olarak amaçlarını tayin edebilmesi ancak eğitime açık bir varlık olabilmesi ile mümkündür. Nitekim insan, eğitim vesilesi ile değerler arasındaki farka dair bilgi sahibi olabilmekte ve onları doğru ve uygun bir şekilde tayin edebilme imkânına sahip olabilmektedir.³⁵

İslam düşünürlerine göre insan özgür irade sahibi bir varlık olduğu için bilinçli eylemler olarak nitelendirilen amelleri gerçekleştirebilme potansiyeline sahip olabilmektedir. Özgür iradenin niyet ile eyleme dönüştüğünden yola çıkılarak bütün amellerin en azından bir niyete dayanması gerektiği vurgulanmıştır. Dolayısıyla bütün bilinçli eylemler istenilen (iyi) veya istenilmeyen (kötü) olsun en

³⁰ M. Abdullah Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 3. Baskı (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 286.

³¹ John R. Searle, “The Intentionality of Intention and Action”, *Cognitive Science* 4 (1980): 63.

³² Takiyettin Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi* (Ankara: Doğubatı, 2015), 152-153.

³³ Gündüz, *Niyet Kavramının* 211.

³⁴ Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi* 496-497.

³⁵ Gündüz, *Niyet Kavramının* 212-213.

azından bir niyetten beslenmektedir. İyi niyetle yönelinen doğru eylemler hayırlı olarak, kötü niyetle gerçekleştirilen eylemler ise şer olarak nitelendirilmiştir. İnsan yaratılıştan ikisine ulaşabilme imkânına sahip olmakla birlikte tercihleri ile birini diğerine öncelemektedir.³⁶ Kişiyi tercihlerde bulunmaya sevk eden ise kendisine yarar getireceği ya da bir zarardan koruyacağına dair inandığı gayeleridir.

Gaye, eylemi gerçekleştiren açısından bir şeyin yapılmasını veya yapılmamasını öncelikli hale getirmektedir. İslam düşünürleri amacın bu özelliğinden yola çıkarak eylemin değerini amacın tayin ettiğini ifade etmişlerdir. Onlara göre kişiyi eyleme sevk eden amaç bir olabileceği gibi birden fazla da olabilmektedir. Örneğin Gazzâlî, bir gaye ile yapılan eylemleri *ihlâs* olarak nitelendirirken, birden fazla gaye ile yapılan fiilleri ise *mutabakat*, *müşareke* ve *muavenet* olarak isimlendirmiştir. *Mutabakat*, her biri tek başına yeterli olan amaçların bir araya gelmesi sonucunda gerçekleşen amellerken, *müşareke* ise tek başına yeterli olmayan gayelerin bir araya gelmesi sonucu oluşan bilinçli eylemlerdir. Son olarak *muavenet* tek bir amacın eylemin gerçekleşmesi için yeterli olmasına rağmen, diğer gaye/gayelerin de eylemin gerçekleşmesi için kolaylaştırıcı olarak katkıda bulunduğu bilinçli fiillerdir.³⁷ Görüldüğü gibi bilinçli bir eylemin gerçekleştirilmesinde bir veya birden fazla gayeye ihtiyaç duyulmaktadır.

Kişi niyet eden bir varlık olduğundan dolayı kendisi için hayırlı olduğuna inandığı amaçları tayin etmekte ve amaçlara uygun olarak bilinçli eylemler gerçekleştirmektedir. Eylemlerin değerini tayin eden de kişiyi eyleme sevk eden de gaye veya gayeler olmaktadır. İslam düşüncesinde yapılan ritüellerin yapılış gayesine göre kabul edilip veya reddedilmesi amacın eylemin değerini belirleme üzerindeki etkisini göstermektedir. O halde kişiyi eyleme sevk eden gaye, yapılan eylemin değerini tayin etmede belirleyici olmaktadır. Nitekim Gazzâlî insanın niyet eden bir varlık olduğundan yola çıkarak bilinçli olarak gerçekleştirilen eylemlerde esas olanın eyleme sevk eden gaye olduğuna dikkat çekmiştir.³⁸ Ancak kendisi sahih gayenin yanı sıra doğru davranışların da sergilenmesi gerektiğini sürekli vurgulamıştır.³⁹ Bunun için gayesine uygun olan doğru davranışların da tercih edilmesi gerekmektedir. İşte niyet özelliği ile insan amaçlara uygun olan açık eylemlere/davranışlara yönelebileme imkânına sahip olabilmektedir.

3.2. Eyleme Yönelme Açısından İnsanın Eğitilebilirliği

İnsan, diğer varlıklardan farklı olarak belirli amaçlar edinmekte ve bu amaçlara ulaşmak için sürekli tercihlerde bulunmaktadır. Bulunduğu tercihlerle sürekli olarak kendi yaşantısını

³⁶ Adnan Ali Rıza en-Nahvî, *en-Niyye fi'l-İslâm ve bu'duha'l-insânî* (Riyad: Darü'n-Nahvî, 1992), 29, 26, 30, 65.

³⁷ Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-din* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1983), 4: 365-366.

³⁸ Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, "Kimyâ-yı sa'âdet," ed. Mehmet A. Müftüoğlu (İstanbul: Çelik, t.y), 722.

³⁹ Gazzâlî, *İhyâ* 4: 368-369.

değiştirme-dönüştürme çabası içerisine girmektedir. Böylece kişi kendi gayesine ulaştıracağına inandığı eylemlere yönelerek eylemlerin sorumluluklarını üstlenmektedir. Niyet edebilme özelliği ile kişi amaçlar edinebilme ve bu amaçlara ulaşmasını sağlayan veya sağlayacağına inanacağı eylemlere yönelme imkânına sahip olmaktadır.

Özgür iradenin somutlaşmış hali olarak nitelendirdiğimiz niyet, bilinçdışı olarak başlayan eylem süreci üzerinde kişinin tasarrufta bulunmasına imkân sağlamaktadır. Bilinçli olarak gerçekleştirilen bir eyleme bakıldığında genel olarak zihinsel ve açık eylem/davranışın gerçekleşmesi aşamalarından oluştuğu görülmektedir. Zihinsel aşama insanın tasarrufunun olmadığı bilinçdışı bir süreç ile başlamaktadır. Sinir bilimine göre kişiyi eyleme sevk eden beyindeki nöron faaliyetleri olurken, İslam düşüncesine göre ise havâtırdan (kalbe doğan şeylerden) beslenen ihtiyaçlar kaynaklık etmektedir.⁴⁰ Bilinçdışı olarak başlayan eylem sürecinde gayeleri tasavvur etme, düşünüp taşınma ve karar verme aşamalarında kişi herhangi bir engel ile karşılaşmadığında eylemi gerçekleştirmektedir.⁴¹ Görüldüğü gibi zihinsel eylem sürecinin başlangıcı ile açık eylem arasında Searle'in deyimiyle kişinin tasarrufuna açık olan "ihtiyari eylem boşluğu" yer almaktadır.⁴² Bu da eylemlerin bilinç düzeyinde her ne kadar arzu ve istek gibi duygular kaynaklık etse de kişinin niyetiyle müdahil olabildiği alanların var olduğuna işaret etmektedir. Nitekim niyet edebilme özelliği ile insan, hayvanlardan farklı olarak istek ve arzularına ters olabilecek eylemlerde bulunabilmektedir.⁴³

İslam düşünürleri niyet durumunun niyet edenin bildiği bir şeye bildiği yönüyle yönelimi olduğunu belirtmişlerdir.⁴⁴ Bunun için niyet edenin yönelinen eylem hakkında asgari bilgi sahibi olması gerekmektedir. Buna göre niyet kişinin bilgisi dâhilinde var olan seçenekler arasından birinin tercih edilerek eyleme yönelimiyle ilgili olmaktadır.⁴⁵ Kişi niyet ile var olan seçenekler arasında amacına ulaştıracağına inandığı eylemi tercih edebilme imkânını elde etmektedir. Eğitim ise kişinin gaye edinmesine ve kendisini ona ulaştıracağına inandığı seçeneklerin sayısını artırma ve var olan seçenekleri doğru zaman ve mekânda kullanmasına zemin hazırlamaktadır. Bu da kişinin bilinçlilik durumuyla doğrudan ilişkilidir.

Eğitim, bir özne olarak fizyolojik yetiler olan büyüme ve kendini kopyalama gibi salt biyolojik bir canlı olmanın ötesinde insanın kendi varlığını deneyimleyen, duyumsayan ve hisseden bilinçli

⁴⁰ Gazzâlî, *İhyâ* 3: 26-27.

⁴¹ Nurettin Topçu, *Psikoloji* (İstanbul: Kurtulmuş Matbaası, 1954), 156.

⁴² John R. Searle, *Bilinç ve Dil* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005), 177.

⁴³ Gazzâlî, *İhyâ* 3: 8.

⁴⁴ Ebü'l-Fazl Celaleddin Süyûtî, *Münthe'l-âmâl fi şerhi hadîsi inneme'l-a'mâl* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 120.

⁴⁵ Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim Karâfi, *el-Ümniyye fi idrâki'n-niyye* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404/1984), 9, 10.

bir varlık olmasına katkıda bulunur. Bilinçlilik durumu daima bir şeyin bilinci olduğu için bilinçli bir varlık olan insan sürekli olarak bir eyleme yönelmek zorundadır. Ayrıca bu durum kişinin hadiseleri, nesnelere kendine bakan yönleri ile algılamasına ve değerlendirmesine imkân sunar. Dolayısıyla niyet, bilinçli bir varlık olarak kişinin eylemlere yönelmesini sağlamaktadır. Böylece kişi yöneldiği eylemleri kendine özgü algılayarak öznel deneyimleri yaşama imkânına sahip olur.

Sonuç olarak insan niyet ile kendisi için amaçlar belirleme ve onlara ulaştıracağına inandığı eylemlere yönelme imkânını elde etmektedir. Kişinin bu özelliği onun eğitilmesine olanak sağlamaktadır. Ayrıca niyet edebilme özelliği ile insan yöneldiği eylemleri kendine bakan yönleri ile değerlendirme imkânına sahip olmaktadır. Böylece niyet eden bir varlık olarak insan eylemlere yönelebilmek özelliğiyle eğitilme imkânına kavuşmaktadır.

Sonuç

Özgür irade problemi insanın eylemlerinden sorumluluğuna kaynaklık teşkil ettiğinden dolayı sürekli tartışılmaktadır. İnsanın her şeyin yaratıcısı olarak kabul edilen Mutlak Varlık karşısında eylemde bulunabilme özelliği, yaşadıkları toplumun etkilerine açık olmakla birlikte toplumu değiştirebilme yeteneği veya kendi biyolojik sınırlılıkların içerisinde olmakla birlikte potansiyel olarak onları geliştirme olanaklarına sahip olduğu kabul edilmektedir. Nitekim insanlar sahip olduğu bu özelliklerinden dolayı eylemlerini özgürce yaptıklarını varsaymakta ve kendilerini eylemlerinden sorumlu tutmaktadırlar.

Günümüzde sinir bilimlerdeki gelişmeler insanın özgürlüğünü ampirik deney bağlamında tekrar gündeme getirmiştir. Yapılan deneyler sonucunda elde edilen eylemlerin öznel deneyimden yoksun beyinsel faaliyetler olarak başlatıldığı, bu verilerden yola çıkılarak insanın özgürlüğünün bir yanılısamadan ibaret olabileceği ileri sürülmüştür. Her ne kadar eylemler bilinçsiz olarak karar kılındıysa da kişi bilinçli olarak eylemi reddetme veya onu dilediği şekilde yönlendirme hakkına sahip olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla bilinçdışı olarak başlatılan eylem ile eylemin açık davranışlara dönüştürülmesi arasında bulunan aralıkta anlam bulan niyet vasıtasıyla kişi eylem üzerinde tasarrufta bulunarak eyleme son şekline vermektedir. İslam düşünce geleneğinde ise bir yandan her şeyin yaratıcısı olarak kabul edilen Allah'ın adil oluşu diğer yandan ise eylemlerin sorumluluğunu üstlenmek için eylemlerde tasarrufta bulunması gereken kişi arasındaki gerilim alanı farklı eylem teorilerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle kelim disiplininde Allah tarafından yaratılmış olan eylem ile eylemin insana mal olması arasında yer alan aralıkta özgür iradenin somutlaşmış hali olan niyet ile kişi eylem üzerinde tasarrufta bulunma imkânına sahip olmaktadır. Böylece insan niyet edebilme özelliğiyle Allah tarafından yaratılan eylemleri kendisine mal ederek eyleme bir nitelik kazandırmaktadır. O halde niyet edebilme özelliği ile kişi eylem üzerinde tasarrufta bulunarak eylemin sorumluluğunu üstlenmektedir.

Kişinin eylem üzerinde tasarrufta bulunmasına olanak tanıyan niyet kişinin eğitilmesine imkân sağlamaktadır. Niyetin İslam düşünce geleneğindeki sevk etme ve eyleme yönelme anlam katmanları insanın eğitilmesine sağladığı imkân açısından dikkat çekicidir. İnsan niyet eden bir varlık olarak bilinçli bir şekilde kendisi için gayeler belirlemekte ve bu gayelere ulaşmak için eylemlere yönelmektedir. Nitekim İslam düşünce geleneğinde bilinçli eylemlerin en az bir gayeye ulaşmak için gerçekleştirildiği düşüncesi kabul edilmektedir. Özellikle gaye belirleme insanın tasarrufuna açık olduğundan insanın eğitilmesine imkân sunmaktadır. Ayrıca insan gayesine ulaşmak için var olan seçeneklerden birini tercih etme özgürlüğüne sahip olduğu kabul edilmektedir. Her ne kadar eylem süreci insanın tasarrufunda olmayan havâtır (kalbe doğan şeyler) ile başlatılsa da ilerleyen süreçte eyleme kararlı bir şekilde yönelme ile tasarrufa açık hale gelmektedir. Böylece niyet sayesinde elde edilen amaç tayin etme ve amaçlara ulaştıracak eylemlere yönelme yeteneği ile insan eğitime açık bir varlık haline geldiği söylenebilir.

Kaynakça

- Aydın, Hüseyin. "Eş'arî'nin İrade, Kesb ve Yaratma Teorisi". *İslâmî İlimler Dergisi* 5/2 (2011): 7-38.
- Aydın, Salih. *Niyet Felsefesi*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.
- Blackmore, Susan. *Bilinç Çok Kısa Bir Başlangıç*. İstanbul: İKÜ Yayınevi, 2018.
- Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed Basrî. *Temhidü'l-evâ'il ve telhîsü'd-delâil*. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiye, 1986.
- Can, Seyithan - Kılıç, Sabahaddin. "Nöroteolojik Açından Kesb Nazariyesi (Benjamin Libet Deneyi Çerçevesinde)". *Kader* 17/2 (2019): 380-397.
- Cürçânî, Seyyid Şerif. *et-Tâ'rîfât*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Draz, M. Abdullah. *Kur'ân Ahlâkı*. 3. Baskı. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Eş'ari, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail. *el-Lüma' fi'r-red 'ala ehli'z-zeyg ve'l-bida'*. Kahire: el-Hey'etü'l-Amme li-Şuuni'l-Matbaai el-Emriyye, 1975.
- Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed. "Kimyâ-yı sa'âdet." edited by Mehmet A. Müftüoğlu. İstanbul: Çelik, t.y.
- Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed. *İhyâ'ü 'ulûmi'd-din*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1983.
- Gölcük, Şerafeddin. *Kelâm Açısından İnsan ve Fiilleri*. İstanbul: Kayhan Yayınları, 1979.

- Gündüz, Muhammed Muhdi. “Gazzâlî’ye Göre Niyet Eğitiminin Mahiyeti”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/22 (2019): 134-162.
- Gündüz, Muhammed Muhdi. “Niyet Kavramı ve Din Eğitimi Açısından Anlam Katmanları”. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2019): 301-332.
- Gündüz, Muhammed Muhdi. *Niyet Kavramının Din Eğitimi Açısından İncelenmesi (Gazzâlî Örneği)*. Mardin: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Haynes, John - Haynes, Dylan - Bode, Stefan “Tracking the Unconscious Generation of Free Decisions Using Ultra-High Field fMRI”. *Plosone* 6/6 (2011): 1-13.
- Hood, Bruce. *Benlik Yanılsaması*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2019.
- Karâfi, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim. *el-Ümniyye fî idrâki'n-niyye*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404/1984.
- Kılıç, Sabahaddin. *Ehl-i Sünnet Kelâmında İrâde Kavramının Nöroteoloji Bağlamında İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Siirt Üniversitesi, 2020.
- Kâdî, Abdülcebbar. *el-Mugni fi ebvâbi't-tevhid ve'l-adl: an-nazar ve'l-ma'ârif*. 20 Cilt. Kahire: ed-Darü'l-Misriyye, 1963.
- Lau, Hakwan C. - Rogers, Robert D. - Passingham, Richard E. “On Measuring the Perceived Onsets of Spontaneous Actions”. *The Journal of Neuroscience* 26/27 (2006): 7265-7271.
- Libet, Benjamin v.dğr. “Time of Conscious Intention to Act in Relation to Onset of Cerebral Activity (readinesspotential). The Unconscious Initiation of a Freely Voluntary Act”. *Brain* 106/3 (1983): 623-642.
- Mengüşoğlu, Takiyettin. *İnsan Felsefesi*. Ankara: Doğubatu, 2015.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbü't-Tevhîd*. Beyrut: Dârü'l-Maşrık, 1982.
- Nahvî, Adnan Ali Rıza. *en-Niyye fi'l-İslâm ve bu'duha'l-insânî*. Riyad: Darü'n-Nahvî, 1992.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn. *Tebssiratü'l-edille fî usuli'd-din*. Thk. Muhammed Enver Hamid İsa. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türas, 2011.
- Ödemiş, Mehmet. *Kelâmî Açıdan Nörobilim Verileri Bağlamında İrade Özgürlüğü*. Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2020.
- Radder, Hans - Meynen, Gerben. “Does the Brain “Initiate” Freely Willed Processes? A Philosophy of

Science Critique of Libet-type Experiments and Their Interpretation”. *Theory & Psychology* 23/1 (2012): 3-21.

Schultze-Kraft, Matthias v.dğr. “The Point of No Return in Vetoing Self-initiated Movements”. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 113/4 (2016): 1080-1085.

Searle, John R. *Akıllar Beyinler ve Bilim*. İstanbul: Say Yayınları, 1996.

Searle, John R. *Bilinç ve Dil*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005.

Searle, John R. *Freedom and Neurobiology Reflections on Free Will, Language and Political Power*. New York: Columbia University Press, 2007.

Searle, John R. “The Intentionality of Intention and Action”. *Cognitive Science* 4 (1980): 47-70.

Senemoğlu, Nuray. *Gelişim Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya*. 15. Baskı. Ankara: Pegem Akademi, 2009.

Sinanoğlu, Abdulhamit. *Mutezile Düşüncesinde İnsan Hürriyeti*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2000.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin. *Münteha'l-âmâl fî şerhi hadîsi inneme'l-a'mâl*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.

Topçu, Nurettin. *Psikoloji*. İstanbul: Kurtulmuş Matbaası, 1954.

Wegner, Daniel M. *The Illusion of Conscious Will*. London: The MIT Press, 2002.

Intention as A Transformation Range Between People and Their Actions

Dr. Muhammed Muhdi GÜNDÜZ

Extended Summary

The subject of free will, which is one of the ancient issues of humanity, has been discussed with different aspects in accordance with the conditions of the period. Although it has been accepted that human is a being responsible for his actions since the first ages, the issue of having free will has been handled in different ways due to his position in the face of nature and the creator. In the Middle Ages, it is seen that the subject of free will was discussed in the context of the individual's position against the Absolute Being, who is the creator of everything and knows everything. While the subject of freedom of the person came to the fore due to its position against the society in the modern period, it is seen that today the subject of free will has come to the fore again with a different dimension because of research in the field of neuroscience. Man becomes open to education only as a conscious being. Because, in proportion to the education process, people can have the consciousness that is the source of their freedom in the full sense. A human being is a free being, either as the Absolute Being, who is shown as the creator of actions, or with his intention, which is in the interval between the cerebral activities and actions, which are assumed to be caused by the neuron processes taking place in his brain. This interval can be considered as the area where human free will is realized, and this lays the groundwork for self-education. For this reason, it can be said that all the educational activities of human beings before and after birth are aimed at the conscious, effective and efficient use of this free space that exists in them. In the context of Islamic thought, it is seen that the issue of free will is the subject of debates in relation to the issue of taking responsibility for human actions before God, the creator of people and their actions. Islamic thinkers from different schools drew attention to the fact that the Absolute Being, which they accepted as the creator of everything, is the creator of the person himself and his actions, on the other hand, they emphasized that one should have free will to be responsible for his actions, based on the principle that Allah is just. Today, in the light of neuroscience data, it is claimed that all decisions and actions of human beings that do not have free will are the result of neuronal activities in the brain, so the feeling of having free will is an illusion. The issue of human freedom, which is ontologically accepted as having free will, is being discussed again within the framework of scientific data. In fact, it is stated that the actions of human beings because of their preferences are not different from the actions of an animal in nature. Thus, it is reworked in a way that is likely to result in the detriment of free will, based on the physical and biological structure of human beings. Therefore, man is stuck between the Absolute Being on the one hand and his own biological structure on the other. As a natural consequence of this, the educability of man depends on the will

of the Absolute Being on the one hand and is reduced to his own biological structure on the other hand. Especially from the second point of view, it can be said that the subject of education is not different from other biological beings as a living being. In the background of the ontological acceptance of human being as open to education, the assumption that he is open to the influence of the environment, as well as that he performs his actions with free will, plays an important role. So much so that, as a requirement of this feature, man is accepted as a moral subject and is held responsible for his actions. In other words, according to the religious interpretations coming from the Abrahamic tradition, man acquires the characteristic of being responsible before his creator, people other than himself, society and laws. These basic features of human beings, namely being open to education and having free will, are accepted as the starting principles of religions. Because of these characteristics, people are accepted as interlocutors by religions, and they are asked to be educated in accordance with their existence. In this study, it is argued that the human being, who is accepted as having free will, is an intentional being. In connection with this, it has been tried to base the view that a person in the position of an intentional being can be understood as being aware of his needs, oriented towards a certain thing with his conscious structure, and persevering for change. It will be emphasized that the intention can be understood as a gap between the Absolute Being of the people who have the intention, or as a gap between the brain activities that start the neuron activities and the decision to act. Thus, it will be clarified that man is a being open to education with his intention.

Thanks to intention, people can save on actions. This gives people the opportunity to realize themselves by choosing the actions they desire. Accordingly, intention gives people the opportunity to do and be. It is education that determines the limitations and power of this opportunity. In that case, education plays a role in making people take responsibility for the action by providing awareness about the action that they can save. In terms of neuroscience, intention functions to control the action process that begins unconsciously. All the awareness of relying on the action that starts unconsciously, directing it according to one's desires, and which muscle movements are preferred for the realization of the action is enriched through educational activities. By means of education, on the one hand, the person enriches the unconscious and prepares it to initiate the desired actions, on the other hand, he gains knowledge about the muscle movements that enable the action to take place. Thus, education paves the way for a person to use his intention in a different way. In addition, education is an important tool in producing satisfactory answers to the question of "how should I live" throughout a person's lifetime. In relation to this, education provides the necessary learning for a person to have the lifestyle they want. In this sense, it can be said that education will contribute significantly to the realization of intention, which means the process of making a conscious choice and performing actions in accordance with that choice. As can be seen, there is a mutual interaction between intention and education. While human becomes and being

open to education with intention, education also contributes positively to living a meaningful life by enabling the person to use their intentions in different ways.

The contribution of education to the enrichment of intentions is known. As a matter of fact, when the definitions of education are examined, it is seen that education is ultimately an awareness or awareness-raising activity. In addition, education aims to increase the awareness of the target audience about the preferences they will make throughout their lives. The tradition of Islamic thought can be considered as an opportunity in the clarification of the field of intention to enable human education. When we look at the tradition in question, it is seen that there is an understanding of intention around the hadith, which is famous as the "Hadith of Intention". In the tradition, it is observed that the meanings of purpose and orientation are brought to the fore, based on the relationship of intention with conscious action. The first of these is the answer to the question of what the motive or motives are that lead to the realization of the action, while the other allows the person to be morally responsible for his actions. In fact, it can be said that the intention has the layers of meaning of aiming to the purpose and to the action, since it contains the meaning of choosing actions with the aim of achieving at least a goal, by its nature. Therefore, these two layers of meaning of intention can also be evaluated in terms of the opportunity it provides for human education. Accordingly, it can be said that the intention enables people to be educated about setting goals and directing actions.

